COLOFON

Uitgave
Provinciaal Bestuur van Zuid-Holland
Postbus 90602
2509 LP 's-Gravenhage
telefoon 070-4416611

Samenstelling/Productie
mw. drs. J. Bookelman
mw. J. Chabinath
mw. I. Ender
mw. drs. M. Höfkens
M. van Ingen
mw. drs. S.R. Jonkergouw
mw. drs. M. Keereweer
drs. M. Koenders
mw. drs. L.A. Nizet
mw. drs. M. Polman
mw. drs. C. Scheffer
drs. A. Schuurman
ir. M. Verwey

Begeleidingscommissie
D. Brouwer de Koning
W. de Jong
drs. W.B.J. Polman
ir. D. van der Veen
ir. J. G. Wegner

Vormgeving
Facilitaire Dienst, Bureau Vormgeving

Druk
Rooduyn vorm & druk

's-Gravenhage, september 1995

A. HISTORISCH-GEOGRAFISCHE BESCHRIJVING
M.H.J. Koenders
mei 1992

B. BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK
C. Scheffer
november 1993

C. INVENTARISATIE
C. Scheffer
1992

INHOUDSOPGAVE

A. HISTORISCH-GEOGRAFISCHE BESCHRIJVING

1. INLEIDING

2. FYSISCHE GESTELDHEID
   2.1. Bodemgesteldheid
   2.2. Afwatering

3. GRONDGEBRUIK
   3.1. Agrarisch grondgebruik
   3.2. Niet-agrarisch grondgebruik
   3.3. Visuele karakteristiek

4. INFRASTRUCTUUR
   4.1. Landwegen
   4.2. Wateren
   4.3. Dijken
   4.4. Spoorwegen
   4.5. Nutsvoorzieningen

5. NEDERZETTINGEN
   5.1. Algemeen
   5.2. Kernen
      5.2.1. Bleiswijk
      5.2.2. Kruisweg
   5.3 Verspreide bebouwing

LITERATUURLIJST

GEBRUIKTE KAARTEN

BIJLAGEN

B. BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK

C. INVENTARISATIE

A. HISTORISCH-GEOGRAFISCHE BESCHRIJVING

1. INLEIDING

De gemeente Bleiswijk (regio Delf- en Schieland) is centraal gelegen binnen de provincie Zuid-Holland. Ten westen van Bleiswijk liggen Zoetermeer en Berkel en Rodenrijs, ten oosten bevindt zich de gemeente Zevenhuizen-Moerkapelle. In het noorden grenst Bleiswijk aan Rijneveld, in het zuiden aan Bergschenhoek (**figuur 1a**). Naast het gelijknamige dorp Bleiswijk bevat de gemeente tevens het gehucht Kruisweg en verder verspreide bebouwing.

Bleiswijk heeft een oppervlakte van 21,36 km^2. Een klein gedeelte hiervan (62 ha) bestaat uit binnenwater (Rottemeren), de rest is land. Op 1 januari 1991 telde gemeente 9.187 inwoners. De gemiddelde bevolkingsdichtheid bedroeg daarbij 430 personen per km^2 landoppervlak.

De begrenzing van de gemeente - sinds 1850 onveranderd (vgl. **fig. 1b** en **2**) - is grotendeels landschappelijk van aard. Aan de oostkant wordt ze bepaald door de Rotte(meren), aan de noord- en westzijde door polderdijken. De polderdijk langs de westgrens heeft tevens historisch-juridische betekenis als landscheiding tussen de hoogheemraadschappen van Delfland en Schieland; de kade langs de noordzijde eveneens als scheiding tussen Schieland en Rijnland. De zuidelijke gemeentegrens heeft ook een waterstaatkundige achtergrond. De polderkade is hier echter in de eerste helft van deze eeuw afgegraven. Een aanwijzing voor het voormalig bestaan vormt de divergerende verkaveling ten noorden en ten zuiden van deze grens (**fig. 4c**).

2. FYSISCHE GESTELDHEID

2.1. Bodemgesteldheid

De bodem in het droogmakerijenlandschap van Bleiswijk bestaat uit zeeklei. De samenstelling ervan wisselt echter. Zo liggen in het middendeel van de gemeente zware, kalkrijke kleigronden. Ten noorden en ten zuiden hiervan vertoont de bodem een lichtere structuur door bijmenging van zand (zavel). In het uiterste zuidwesten komt kalkarme zeeklei voor met een humeuze of venige bovengrond.
De klei-afzettingen zijn gevormd tijdens het geologisch tijdvak van het Holoceen (vanaf circa 8000 voor Chr.), meer specifiek gedurende de periode van het Subboreaal (3000-700 voor Chr.), toen de zee via diverse zeegaten nog vrij toegang had tot een groot gebied achter de in opbouw zijnde strandwallenkust. Ter onderscheiding van jongere mariene afzettingen - die overigens niet binnen de gemeentegrenzen worden aangetroffen - worden de sedimenten uit dit tijdperk aangeduid als "oude zeekleigronden".

Hoewel de oude zeeklei al enkele duizenden jaren geleden gevormd is ligt ze 'pas' sinds een aantal eeuwen weer aan de oppervlakte. Toen de strandwallenkust langs de Noordzee meer en meer gesloten raakte, brak - onder invloed van de stagnerende afwatering - namelijk een periode van veengroei aan. Het afgestorven, onverteerde plantaardig materiaal kon zich ophopen op tot een enkele meters dikke veenlaag. Dit proces verliep tot aan de ontginningen in de Vroege Middeleeuwen min of meer ongestoord. Nu ligt echter rond Bleiswijk nergens meer veen aan de oppervlakte. Dit is het gevolg van afgraving en uitbaggering in het kader van de turfwinning, die met name tijdens de 16e en 17e eeuw op grote schaal werd uitgevoerd (par. 3.2.). Deze vervening geschiedde zo rigoureus dat er na afloop grote waterplassen over bleven. Na droogmaking van deze veenplassen kwam de oude zeeklei weer aan de oppervlakte.

De kleigronden binnen de droogmakerijen (par. 2.2.) zijn nagenoeg reliëfloos. Hoogteverschillen zijn niet of nauwelijks met het blote oog waarneembaar. De polders, die tot de laagste van Nederland behoren, hebben een ligging variërend van -4,0m NAP in het noorden (Achterklappolder) tot -5,5m NAP in het westen (Overbuurtsche Polder) en zuiden (Oosthoekeindsche Polder). Het gemeentelijke grondgebied vertoont zodoende geen eenduidige afhelling naar een bepaalde richting.
De droogmakerijen worden begrensd door polderdijken. De Landscheiding van Delfland en Schieland aan de westzijde reikt tot ca. -3m NAP. De kade langs de Rotte is duidelijk hoger gelegen (op ca. 0m NAP), evenals het talud van de spoorlijn Den Haag-Gouda die de gemeente tussen Bleiswijk en Kruisweg van west naar oost doorkruist (circa -1m NAP). De oude dorpskern van Bleiswijk ligt eveneens hoger dan de rondom gelegen zeekleipolders. De bebouwing is hier namelijk gelegen op een strook veengrond (bovenland) die, in tegenstelling tot de omgeving, niet is afgegraven voor turfwinning.

2.2. Afwatering

Het grondgebied van Bleiswijk is verdeeld over een drietal afwateringseenheden oftewel polders. Deze polders (Polder Bleiswijk c.a., Binnenwegse Polder en Polder De Wilde Veenen) behoren tot het hoogheemraadschap van Schieland en lozen alledrie in oostelijke richting op de Rotte, een oud veenriviertje dat vanaf het noorden van de gemeente - halverwege Kruisweg en Moerkapelle - naar het zuiden loopt richting Rotterdam en aldaar uitkomt op de Nieuwe Maas.

Aanvankelijk geschiedde de afwatering van het voormalige veengebied op natuurlijke wijze. Eerst nog via veenstroompjes, na ontginning via sloten en weteringen. Dijken zorgden voor de scheiding van binnen- en buitenwater. In de dijken werden sluisjes gelegd om het binnenwater te kunnen lozen. Omstreeks 1500 zal men hier, net als elders in het Hollandse veengebied, windbemaling hebben ingevoerd.
Met de verveningsactiviteiten in de 16e en 17e eeuw (par. 3.2.) onderging de landschappelijke en waterstaatkundige situatie rond Bleiswijk echter een radicale verandering. Zoals vermeld (par. 2.1.) ontstonden hierdoor grote plassen die zich over praktisch het hele grondgebied van de huidige gemeente uitstrekten. De droogmaking van deze plassen geschiedde met behulp van windmolens.
De eerste polder die binnen de gemeente droogviel was (het oostelijk gedeelte van) de Binnenwegse Polder (1706), gevolgd door Polder de Honderdveertig Morgen; onderdeel van Polder de Wilde Veenen (1716) en Polder Bleiswijk c.a. (1779). De laatste droogmakerij werd geheel door de staat gefinancierd en uitgevoerd. In deze omvang was dat voor het eerst dat de overheid zo'n project op zich nam. Voor de bemaling van de genoemde polders werden in totaal twee-en-veertig windmolens ingezet, waarvan twintig op Bleiswijks grondgebied. Deze brachten het water eerst trapsgewijs op de binnen- of tussenboezem (stelsel van hoofdvaarten en boezemsloten) om het vervolgens uit te slaan op de boezem van de Rotte. Begin 20e eeuw geschiedde de bemaling nog steeds volledig op windkracht.

Tijdens de eerste helft van deze eeuw maakte de windbemaling plaats voor bemaling met behulp van diesel- en elektromotoren. Zo verloren de molens van de Polder Bleiswijk in 1915 hun functie na de bouw van vijf elektrisch aangedreven centrifugaalpompen. De Binnenwegse Polder en de Polder de Wilde Veenen werden niet lang daarna onder motorbemaling gebracht.
Functieverlies leidde tot gehele of gedeeltelijke afbraak. Anno 1940 was er van de twintig molens binnen de gemeente nog maar één compleet exemplaar over en wel aan de Lange Vaart tussen Bleiswijk en de Rotte. Na de Tweede Wereldoorlog zou ook deze molen worden afgebroken. De bemaling van de drie polders geschiedde vanaf de jaren '30 reeds volledig met behulp van diesel- en electrische installaties. Dat is anno 1992 nog steeds het geval. Voor de Binnenwegse Polder werd kort na de oorlog een meer directe lozing gerealiseerd op de Rotte door het graven van een nieuwe waterloop (Lange Tocht) aan het einde waarvan een elektrisch gemaal werd geplaatst.
Tegenwoordig resten er binnen de gemeente nog zeven molenstompen. Eén molenrestant - molen A nr.1, gelegen langs de Rotte in het noordoosten van de Polder Bleiswijk - is uniek

door de aanwezigheid van een zogenaamd hellend scheprad (nog vrijwel gaaf), een 18e-eeuwse innovatie op het gebied van de bemalingstechniek.

3. GRONDGEBRUIK

3.1. Agrarisch grondgebruik

De oorspronkelijke vorm van grondgebruik binnen de gemeente, die van gemengd agrarisch bedrijf op veen, is geheel verloren gegaan met de turfwinning (par.3.2.). De veenplassen die toen ontstonden werden nog vergroot door de werking van wind en golfslag. Slechts de bewoningskernen en enkele geïsoleerde stukken veenland bleven gespaard. Als gevolg daarvan werd de basis voor het agrarisch bedrijf letterlijk weggeslagen. Die situatie wordt treffend weergegeven door een oude waterschapskaart uit het midden van de 18e eeuw (zie **fig. 2**).
Na droogmaking van de veenplassen kreeg men weer de beschikking over grond (ditmaal kleigronden; zie par. 2.1.) die goed bruikbaar bleek voor de landbouw. Bij de inrichting van de nieuw aangewonnen gronden ging men op een rationele manier te werk. De ontsluiting geschiedde door aanleg van rechtlijnige wegen en waterlopen (sloten en tochten), op een gelijke onderlinge afstand. Daarbinnen paste men een systematische verkaveling toe in lange rechthoekige percelen (zie **fig. 4a**).

Het gebruik dat van de drooggemaakte gronden kon worden gemaakt werd bepaald door de bodemsamenstelling (par. 2.1.). Zo leenden kalkrijke zeekleigronden (vooral die met een lichtere structuur) zich in het algemeen prima voor de akkerbouw. Daarbij legde men zich vooral toe op de teelt van handelsgewassen (granen, vlas, aardappelen en later vooral suikerbieten en diverse koolsoorten). De wat zwaardere kleigronden werden hoofdzakelijk gebruikt als grasland. Hier ontwikkelde zich de melkveehouderij.
Omstreeks 1850 was ruim tachtig procent van de huidige gemeente in gebruik als akkerland. Weiland kwam voor aan weerszijden van de centrale ontsluitingsas van de Polder Bleiswijk, met name rond het gelijknamige dorp.

In de periode 1850-1945 nam de oppervlakte grasland toe ten koste van de hoeveelheid akkerland, dit als gevolg van een accentverschuiving richting melkveehouderij na 1900. Tevens werd een begin gemaakt met schaalvergroting in de verkavelingsstructuur. Met name in de Polder de Honderdveertig Morgen en de Binnenwegse Polder werden in de eerste helft van deze eeuw veel percelen samengevoegd tot grote rechthoekige kavels. In de omgeving van Bleiswijk deed de kascultuur (met name groenteteelt) haar intrede (vgl. **fig. 4a** en **b**).
Na 1945 werd het proces van perceelvergroting voortgezet waardoor de karakteristieke strokenverkaveling geheel plaats maakte voor een grootschaliger indeling in blokken. Het areaal akkerland onderging een uitbreiding waardoor de oppervlakte weiland weer afnam. Het aantal tuinbouwkassen groeide fors, vooral in het zuidelijk deel van de gemeente. Ten noorden van Bleiswijk verrees een omvangrijk veilingcomplex voor de handel in groenten en fruit. In het zuidoosten van de Polder Bleiswijk werd een brede strook grond langs de Rotte onttrokken aan agrarisch gebruik ten behoeve van de aanleg van een parkachtig recreatiegebied met waterpartijen, grasvelden en opgaand groen (vgl. **fig. 4b** en **c**).

3.2. Niet-agrarisch grondgebruik

De belangrijkste vorm van niet-agrarisch grondgebruik was de vervening. Deze werd uitgevoerd ten behoeve van de turfwinning. Hoewel men ook voor het lokaal gebruik zal hebben verveend nam deze activiteit pas een grootschaliger vorm aan nadat vanaf circa 1200 na Chr. de behoefte aan brandstof snel begon te groeien door de opkomst van steden in de omgeving (Rotterdam, Delft en Gouda).
Het veen, dat zich over grote delen van Midden-Holland uitstrekte, werd aanvankelijk alleen boven de grondwaterspiegel gedolven (zogenaamde "droge vervening"). De vraag naar turf was echter zo groot dat het daar niet bij bleef. In de eerste helft van de 16e eeuw ging men over tot zogenaamde "natte vervening". Met behulp van de baggerbeugel haalde men nu ook het veen onder de grondwaterspiegel weg. Men spaarde daarbij wel smalle stroken veenland uit om het uitgebaggerde veen op te laten drogen (zetwallen of legakkers). Deze gingen echter op den duur vaak verloren doordat ze gemakkelijk afbrokkelden. Zo ontstonden uitgestrekte waterplassen (zie **fig. 2**). Binnen de gemeente Bleiswijk nam dit een zodanige vorm aan dat het gebied rond de kernen Bleiswijk en Kruisweg in de 17e eeuw was veranderd in een groot meren- en moerasgebied. Maar liefst tachtig procent van het voormalige ambacht bestond toen uit water! De restanten onvergraven veenland duidde men wel aan als "drijvende landen". De bebouwing was in die tijd alleen nog bereikbaar via dijken en kaden.
Na afloop van de vervening zakte de economie in elkaar. Deels uit algemeen belang, maar vooral uit particulier winstbejag begon men in de 17e eeuw met de droogmaking van de veenplassen in deze regio. De Bleiswijkse plassen vielen droog in de 18e eeuw (par. 2.2.). Na deze inpolderingen bleven slechts de Rottemeren over als groter wateroppervlak. Bij de droogmaking zijn de laatste verveningssporen (zetwallen, petgaten) uitgewist.

Een andere niet agrarische activiteit die min of meer een gevolg is geweest van de vervening was de visserij. Deze zal - veelal als bijverdienste - zijn bedreven in de zich steeds verder uitbreidende waterplassen. De droogmaking betekende natuurlijk het einde van de visvangst.

3.3. Visuele karakteristiek

Het droogmakerijenlandschap van Bleiswijk ten noorden van de spoorlijn Den Haag-Gouda kan worden gekenmerkt als een open en grootschalig verkaveld poldergebied, voornamelijk in gebruik als bouwland (suikerbieten, koolsoorten). Ten zuiden van de spoorlijn is het landschap veel meer besloten door de aanwezigheid van kassen, veilingcomplex en dorpsbebouwing. Naast akkerland komt hier ook grasland voor. De opgaande beplanting van het recreatiegebied Bleiswijkse Zoom zorgt voor verdichting (zie **fig. 4c**).
De polders worden begrensd door dijken en/of waterlopen. Het dijklichaam van de spoorlijn Gouda-Den Haag en de evenwijdig daaraan gelegen rijksweg A12 zijn voorzien van zware begeleidende beplanting. De bebouwing van Bleiswijk is vanaf veel plaatsen waarneembaar. Oriëntatiepunten zijn onder meer de kerktorens van Bleiswijk en het veilingcomplex ten noorden van deze kern. In zuidelijke richting is de hoogbouw van Rotterdam zichtbaar, naar het noordwesten die van Zoetermeer.

4. INFRASTRUCTUUR

4.1. Landwegen

Eén van de oudste landverbindingen binnen de gemeente zal hebben gelopen langs de westelijke oever van de Rotte. Van hieruit is immers ook een begin gemaakt met de ontginning van het grondgebied (zie ook par. 5.2.1.). De ingrijpende verveningsactiviteiten in deze regio leidden niet alleen tot landverlies maar ook tot aantasting van de infrastructuur. Een aantal wegen werd namelijk ondermijnd c.q. doorbroken en moest uit veiligheidsoverwegingen worden afgesloten. De nieuwe polders die na droogmaking van de veenplassen rond Bleiswijk ontstonden werden niet of nauwelijks ontsloten door landwegen. De belangrijkste ontsluitingsweg bleef de rechtlijnige noord-zuid-as Kruisweg-Bleisweg-Bergschenhoek.

Tot in de 19e eeuw waren de weinige polderwegen en het pad over de westelijke Rottekade nog onverhard. Ze hadden een toplaag van klei. In tijden van regen en dooi zal het verkeer hier bepaald veel hinder van ondervonden hebben. Alleen de interlocale verbinding Bergschenhoek-Bleiswijk-Zoetermeer/Moerkapelle was omstreeks 1850 voorzien van een verharding (vermoedelijk puin of grind, in de kernen bestrating). Hierlangs was de bebouwing van Bleiswijk en Kruisweg gestitueerd. Verder stonden praktisch alle boerderijen in het buitengebied langs deze weg (**figuur 3**). Ten oosten van Bleiswijk kon men, ter hoogte van het Bleiswijkse Verlaat (par. 4.2.), per veer de Rotte oversteken richting Zevenhuizen. Noordelijk hiervan lag, in de weg tussen Kruisweg en Moerkapelle, een brug over dit riviertje (Hollevoeterbrug).

Tijdens de tweede helft van de 19e eeuw veranderde er nagenoeg niets aan het Bleiswijkse wegennet. In de jaren '30 van deze eeuw kwam in het noorden van de gemeente, tussen Bleiswijk en Kruisweg, een deel van de rijkssnelweg nr.12 (Den Haag-Utrecht) gereed. Deze volgde keurig het tracé van de in 1870 geopende spoorlijn Den Haag-Gouda. De tweebaans autoweg werd met een vaste brug over de Rotte geleid. Bij de kruising met de verbinding Bleiswijk-Kruisweg kwam een viaduct. Vanaf dat viaduct werd een nieuwe provinciale weg aangelegd naar het noordelijker gelegen Benthuizen (vgl. **fig. 4a** en **b**). De opkomst van nieuwe vervoermiddelen (fiets, bus, vrachtwagen, auto) leidde tot de toepassing van nieuwe verhardingsmaterialen (onder andere teer en beton). Het bovengenoemde veer over de Rotte werd nog vóór 1940 opgeheven.

Na 1945 onderging de gemeentelijke infrastructuur enkele belangrijke veranderingen. In het kader van een betere kavelontsluiting werd een groot aantal insteekwegen aangelegd aan weerszijden van de hoofdas Bleiswijk-Kruisweg. Het stratennet van Bleiswijk groeide door na-oorlogse uitbreidingen. Het doorgaande verkeer werd uit het dorp geweerd door omlegging van de provinciale weg ter plaatse (vgl. **fig. 4b** en **c**).

4.2. Wateren

Het riviertje de Rotte, dat langs de oostgrens van Bleiswijk in zuidelijke richting stroomt, vervulde (naast een rol in de afwatering; par. 2.2.) vroeger ook een (bescheiden) verkeersfunctie. Vóór de droogmaking van de vele meren in deze regio vormde de Rotte een onderdeel van een alternatieve verbinding tussen Rotterdam en Amsterdam. Door inpolderingen ging deze doorgaande vaarroute in de 18e eeuw verloren. Het riviertje bleef daardoor gespaard voor ingrijpende kanalisatie c.q. regulatie. Vanaf zijn tegenwoordige "oorsprong", even ten noorden van Hollevoeterbrug, vertoont deze circa 18 kilometer lange waterloop nog steeds een vrij natuurlijke vorm. Tussen Bleiswijk en Zevenhuizen verbreedt de Rotte zich tot de Rottemeren, voorheen Bleiswijkse Meren geheten (vgl. **fig. 4b** en **c**). Dit water vervult tegenwoordig een belangrijke recreatieve functie.
De Rotte staat via een schutsluisje - tevens uitwateringspunt - in verbinding met de Lange Vaart (richting Bleiswijk). Dit sluisje, Het Bleiswijkse Verlaat geheten, dateert oorspronkelijk van 1770. Hier konden schuiten, geladen met groente en vee, vanuit polderniveau worden geschut naar de Rotte waarlangs men ondermeer Rotterdam kon bereiken. Bijzonder aan dit verlaat is de geheel houten constructie. Opvallend zijn de achttien eikenhouten bogen die boven de schutkolk uitsteken en die dienen om de zijwaartse gronddruk op de sluiswanden en -hoofden op te vangen. Het Bleiswijkse Verlaat, als een der laatste houten schutsluisjes binnen de provincie historisch gezien zeer waardevol, is vanwege de slechte staat in 1972-'73 geheel gereconstrueerd. Voor het waterverkeer is het momenteel niet meer van belang.

Bij de glastuinbouwbedrijven binnen de gemeente bevinden zich reservoirs voor regenwater. Hieruit wordt water geput voor kunstmatige beregening van de in de kassen geteelde produkten.

4.3. Dijken

Binnen de gemeente treft men dijken aan rond de verschillende polders, langs de westoever van de Rotte en verder langs enkele vaarten (Lange Vaart, Boezemvaart). Ze vervullen een functie in de beheersing van rivier- en polderwater. Reeds vóór de periode van de droogmakerijen bestonden er (veen)kaden. Deze moesten het kwelwater uit de nog niet ontgonnen veengronden opvangen en zijdelings afvoeren. Later werden de veenderijen op voorschrift van de overheid van een ringdijk voorzien. Bij de uitvoering van de inpolderingswerkzaamheden (par. 2.2.) zullen deze oude waterkeringen - voor zover bruikbaar - zijn opgenomen in de nieuwe ringdijken rond de droogmakerijen.
Bijzondere waterkeringen treffen we aan langs de west- en noordgrens van de gemeente. Hier liggen zogenaamde landscheidingen tussen de hoogheemraadschapen van respectievelijk Delf- en Schieland enerzijds en Rijn- en Schieland anderzijds (**fig. 4c**). Deze dijken, reeds vermeld in de 13e eeuw, kunnen dan ook met evenveel recht waterscheidingen worden genoemd.

Het merendeel van de dijken doet eveneens dienst als weg. Plaatselijk vervullen ze ook de rol van bewoningsas. Een opvallend dijklichaam van niet-waterstaatkundige oorsprong is dat van de spoorlijn Gouda-Den Haag (geopend in 1870).

Niet alle dijken hebben hun waterkerende functie behouden. Zo konden de westelijke dijk van de Polder de Honderdveertig Morgen en enkele kaden binnen de Polder Bleiswijk al in de eerste helft van deze eeuw voor een deel worden afgegraven. Na 1945 sneuvelde een deel van de oude landscheiding tussen Delfland en Schieland.

4.4. Spoorwegen

Bleiswijk wordt van oost naar west doorsneden door de spoorlijn Gouda-Den Haag. Deze lijn - in gebruik genomen in 1870 - volgt binnen de gemeente een kaarsrecht tracé door de Polder Bleiswijk, zonder rekening te houden met het bestaande verkavelingspatroon. Over de Rotte is een brug aangelegd (inmiddels vervangen door een modern exemplaar), ter hoogte van de weg Bleiswijk-Kruisweg een gelijkvloerse kruising (**fig. 4a/c**).

Bij de tracékeuze van de spoorweg Gouda-Den Haag speelde de ligging van Bleiswijk geen rol. Toch hebben de inwoners van de gemeente nog enige tijd kunnen profiteren van deze railverbinding. In 1893 werd namelijk een halte geopend bij de spoorovergang in de weg Bleiswijk-Kruisweg. Deze halte bestond uit een overwegwachterswoning en een wachtlokaal. Aanvankelijk was er alleen sprake van personenvervoer (voornamelijk scholieren). Na 1924 kwam daar de mogelijkheid van goederenvervoer bij na de bouw van een los- en laadplaats (kunstmest, veevoer, groenten).
Toen in de loop van de 20e eeuw het wegvervoer sterk concurrerend werd, betekende dit het einde voor de halte Bleiswijk-Kruisweg. In 1938 werd het personenvervoer stilgelegd. Na de oorlog heeft hier tot 1968 nog overslag plaatsgevonden van agrarische producten. Alle opstallen van deze voormalige halteplaats waren toen al verwijderd.

De (tijdelijke) aansluiting van Bleiswijk op het spoorwegnet heeft geen invloed kunnen uitoefenen op de ruimtelijke ontwikkeling van deze kernen. Daarvoor was de aantrekkingskracht te gering en de afstand tot de woonkernen binnen de gemeente te groot.

4.5. Nutsvoorzieningen

De inwoners van de gemeente konden vanaf 1913 over elektrische stroom beschikken nadat er een leveringscontract was afgesloten met de elektriciteitscentrale van Rotterdam. Tegenwoordig verzorgt het Gemeente-Energiebedrijf Rotterdam zowel de distributie van elektriciteit alsook van gas binnen de gemeente Bleiswijk.

Na de oprichting van het drinkwaterbedrijf "De Tien Gemeenten" in 1928 werd Bleiswijk samen met negen andere gemeenten aangesloten op de drinkwaterleiding. Het hoofdkantoor kwam in Zoetermeer (later verplaatst naar Pijnacker). Omstreeks 1945 was ruim 80 procent van alle woningen binnen de gemeente aangesloten.

5. NEDERZETTINGEN

5.1. Algemeen

De gemeente Bleiswijk bevat - naast verspreide bebouwing (par. 5.3.) - twee bewoningskernen, te weten het gelijknamige dorp Bleiswijk en het gehucht Kruisweg. Het ontstaan en de ontwikkeling van Bleiswijk hangt samen met de ontginning, respectievelijk exploitatie van de eens uitgestrekte veengronden in deze regio (zie par. 3.2.). De occupatiegeschiedenis van Kruisweg lijkt, gelet op ligging en vorm, mede in verband te staan met activiteiten op het gebied van verkeer en vervoer. Beide nederzettingen worden in hun eerste opzet gekenmerkt door een enkelvoudige lineaire hoofdstructuur (langs dezelfde hoofas), met haaks daarop een enkele dwarsweg.

Het dorp Bleiswijk is de oudste van de twee kernen. Bewoning en ontginning nam hier een aanvang in de eerste helft van de 13e eeuw. Kruisweg kwam later tot ontwikkeling op het snijpunt van een belangrijke wetering met twee interlocale verbindingen (Bleiswijk-Benthuizen, Moerkapelle-Zoetermeer). Eind 15e eeuw telde het ambacht Bleiswijk naar schatting niet meer dan circa 400 inwoners. Ten tijde van de grootschalige turfwinning (15e-17e eeuw) leidde de groeiende werkgelegenheid tot een forse toename van het aantal inwoners. Halverwege de 17e eeuw bedroeg het inwonersaantal vermoedelijk zo'n 1.500 zielen; begin 18e eeuw werd de 2.000 gepasseerd.
Toen de locale economie na afloop van de turfwinning elkaar zakte, onderging het aantal inwoners echter een daling. Velen waren namelijk gedwongen elders werk te zoeken. Omstreeks 1800 bleek de bevolking binnen het voormalige ambacht te zijn gehalveerd. Tijdens de 19e een 20e eeuw zijn in Nederland regelmatig volkstellingen gehouden. Zodoende kan men voor die periode een nauwkeuriger indruk verkrijgen van het bevolkingsverloop. De volgende tabel geeft een overzicht, waarbij een interval van 20 jaar is aangehouden.

Tabel 1: Bevolkingsontwikkeling gemeente Bleiswijk

jaartal	aantal inwoners
1822	1.131
1840	1.472
1860	1.384
1880	1.488
1900	1.567

jaartal	aantal inwoners
1920	1.938
1940	2.475
1960	3.336
1980	7.784
1991	9.187

Het bevolkingsaantal van de gemeente Bleiswijk groeide in de eerste helft van de 19e eeuw met ruim 300 personen tot ongeveer 1.500 zielen. Tot 1900 schommelde het inwonertal rond deze omvang. De verklaring voor de stagnatie in de tweede helft van de 19e eeuw kan worden gezocht in de grote landbouwcrisis van de jaren '80, die het agrarische Bleiswijk zeker niet ongemoeid zal hebben gelaten. Pas na de eeuwwisseling was weer

sprake van een duidelijke toename, mede onder invloed van de opkomende tuinbouwsector. De gemeente groeide tussen 1900 en 1940 met een kleine 1.000 personen. Het merendeel van deze groei concentreerde zich in en rond de hoofdkern. Het gehucht Kruisweg behield zijn uiterst bescheiden omvang.
Na de Tweede Wereldoorlog, in het bijzonder na 1960, onderging het groeitempo een versnelling. Verantwoordelijk hiervoor was, behalve natuurlijke aanwas, een toenemend vestigingsoverschot.

5.2. Kernen

Hierna volgt een bespreking van de twee kernen binnen de gemeente Bleiswijk wat betreft hun functioneel-ruimtelijke ontwikkeling. De volgorde van bespreking is gebaseerd op een rangschikking naar grootte (huidige omvang). De achter deze beschrijving gevoegde bebouwingskarakteristiek betreft een weergave van de belangrijkste architectuur-historische kwaliteiten uit de periode 1800-1945.

5.2.1. Bleiswijk

Het dorp Bleiswijk is gelegen in het zuidelijk deel van de gemeente aan de centrale ontsluitingsas van de gelijknamige polder. Evenals de omliggende dorpen dankt Bleiswijk zijn simpele, rechtlijnige hoofdvorm aan de wijze waarop de voormalige veengronden in dit gebied tijdens de Middeleeuwen werden geoccupeerd. Deze veenontginningen geschiedde volgens het zogenaamde "cope-systeem". Hierbij werden vanaf een rechtlijnige ontginningsbasis langgerekte kavels uitgezet in het veen. Op de kop van de kavels bouwde men de boerderijen, daarachter lag een strook met bouw- en weiland. Zo ontstond een lintvormig veenontginningsdorp, behorend tot de (hoge) heerlijkheid Bleiswijk.
Bewoning en ontginning zullen hier een aanvang genomen hebben in de eerste helft van de 13e eeuw. Een oorkonde uit het jaar 1242 maakt melding van de verkoop van de (voormalige) Bleiswijkse veengronden. Dit gebeurde door graaf Willem II van Holland en een van zijn leenheren (Gijsbrecht Bokel) aan een zekere Willem Scope. Deze Willem Scope gaf vervolgens de grond uit aan ontginners. In korte tijd moet zich hier een redelijk groot aantal mensen hebben gevestigd want al spoedig had Bleiswijk voldoende draagvlak voor een eigen kerk (voor het eerst vermeld in 1276).

Aanvankelijk hielden de inwoners zich vooral bezig met akkerbouw. Door ontwatering van het veen trad echter inklinking en oxydatie op waardoor het maaiveld daalde. De daarmee gepaard gaande stijging van het grondwaterpeil dwong de Bleiswijkse boeren op den duur tot een overgang naar de veehouderij. Akkerland werd omgezet in wei- of hooiland dat een hogere waterstand wel kon verdragen. Verder werd ook op enige schaal veen gedolven voor turffabricage.
Na de Middeleeuwen won de turfwinning zodanig aan betekenis dat deze activiteit hoofdbron van bestaan werd. De turfwinning bleek lucratief en bracht zowel welvaart als groei. Zo telde de heerlijkheid omstreeks 1500 nog geen 100 huizen, halverwege de 17e eeuw bleken er ruim 300 te staan. Anno 1732 was het aantal huizen opgelopen tot 434. Inmiddels waren er ook twee nieuwe kerken en een korenmolen gebouwd. De (huidige) hervormde kerk, een eenbeukig exemplaar met houten torentje, verrees in 1532 aan een dwarsweg (Kerkstraat) van de hoofdas (Dorpsstraat). Eveneens binnen de kern kwam een

remonstrants godshuis tot stand. Ten noorden van de bebouwde kom werd langs het verlengde van de Dorpsstraat (Hoefweg) een molen opgericht.
De voortgaande afgraving van de veengronden ondermijnde echter de eenzijdige lokale economie. Cultuurland viel op grote schaal ten prooi aan de vervening na introductie van de baggerbeugel waarmee men het land tot onder de grondwaterspiegel kon afgraven. Na afloop van de vervening lag Bleiswijk ingeklemd tussen uitgestrekte waterplassen (**fig. 2**). Met de welvaart was het toen gedaan. Door droogmaking van de veenplassen in de 18e eeuw kwam gelukkig weer landbouwgrond beschikbaar. Akkerbouw kreeg (opnieuw) betekenis als belangrijkste bron van werkgelegenheid. De op oud veenland gelegen dorpskern - d.w.z. de bebouwing langs Dorpsstraat en Kerkstraat - was inmiddels omringd met een gracht. Binnen die dorpsgracht werd, om inklinking van het slappe veen tegen te gaan, een apart hoog waterpeil aangehouden, onafhankelijk van dat in de omliggende droogmakerij.

Omstreeks 1850 telde men binnen de dorpskern ruim 100 huizen. Deze waren grotendeels gerangschikt langs de circa 1 kilometer lange Dorpsstraat in de vorm van regelmatige, tweezijdige lintbebouwing. Aan de westzijde van de Dorpsstraat bevond zich de Kerkstraat, een korte dwarsweg met daaraan de Hervormde kerk en min of meer aaneengesloten bebouwing. Het centrale deel van de Dorpsstraat kende een gesloten bebouwingsstructuur (met daarin het raadhuis uit 1803), daarbuiten nam de dichtheid af. Een echte dorpskom ontbrak. De Dorpsstraat werd in noordelijke richting voortgezet door de Hoefweg die enkelzijdig bebouwd was (**fig. 4a.** en **6**).
De locale economie dreef voornamelijk op de akkerbouw (graan, vlas). Naast deze agrarische activiteit bestond er nog enige nijverheid in de vorm van een meelmalerij (korenmolen), een leerlooierij en een scheepstimmerwerf. Verder beschikte men ook over een dorpsschool.

Zoals valt op te maken uit tabel 1 (p.11) groeide het aantal inwoners binnen de gemeente Bleiswijk in de periode 1840-1900 niet noemenswaardig. Dat gold eveneens voor het gelijknamige dorp. Binnen de bebouwde kom stonden rond de eeuwwisseling niet beduidend meer huizen dan omstreeks 1850. De weinige nieuwbouw werd gerealiseerd binnen de bestaande bebouwingsstructuur (verdichting). In het derde kwart van de 19e eeuw kwam aan de Hoefweg een rooms-katholieke kerk met parochiehuis tot stand. Het remonstrantse kerkje werd in diezelfde periode afgebroken. Ten zuiden van de dorpskern liet men een openbare begraafplaats aanleggen aan de Hoekeindseweg (**fig. 4a**, **5** en **6**).

De eerste helft van de 20e eeuw ging gepaard met een forse bevolkingstoename. Vergroting van de woningvoorraad geschiedde nu niet alleen meer door lintbebouwing langs de dorpsas (Hoefweg, Hoekeindseweg) maar ook door de oprichting van huizen langs twee nieuwe straatjes haaks op de Dorpsstraat, te weten de Van Waningstraat en de Plaats (**fig. 4b** en **5**). Aan de Van Waningstraat werden arbeiderswoningen neergezet (deels aaneengesloten, deels twee-onder-een-kap). Het voornaamste bouwwerk aan de Plaats betrof een gereformeerde kerk (ingang aan de Dorpsstraat). Bij de rooms-katholieke kerk aan de Hoefweg werd een lagere school gerealiseerd, de tweede in het dorp.
Aangezien zowel de Hoefweg als de Hoekeindseweg begeleid werden (en worden) door de hoofdwetering van de Polder Bleiswijk moesten de huizen en boerderijen aan respectievelijk de oost- en de westzijde van genoemde wegen worden ontsloten door middel van bruggetjes. Belangrijke bouwwerken en voorzieningen (kerk, school, begraafplaats) kregen,

mogelijk vanwege een betere bereikbaarheid, steeds een plaats aan de "droge" zijde van de weg.

Na de Tweede Wereldoorlog is Bleiswijk uitgegroeid in westelijke en oostelijke richting met woonwijken, een fabrieksterrein en tuinbouwkassen. Met name vanaf de jaren '60 was sprake van een forse toename. Ten noorden van het dorp werd een veilinggebouw opgericht voor de handel in groenten, fruit en bloemen. Deze kreeg een belangrijke functie voor de tuinbouw in West-Nederland.

5.2.2. Kruisweg

Het weggehucht Kruisweg ligt een viertal kilometers ten noorden van Bleiswijk langs dezelfde occupatie-as. Dit buurtschap heeft zijn naam en mogelijk ook zijn ontstaan c.q. ontwikkeling te danken aan de ligging op het snijpunt van een belangrijke wetering (de Boezemvaart tussen de Polder Bleiswijk en de Binnenwegse Polder) met twee interlocale verbindingen (namelijk de noord-zuid verbinding Benthuizen-Bleiswijk en de oost-west route Moerkapelle-Zoetermeer). Het verkeer tussen de vier genoemde dorpen zorgde in dit gehucht van boeren en landarbeiders voor enige niet-agrarische activiteit (herberg, smederij). De invloed hiervan bleef echter zeer beperkt want Kruisweg behield een minimale omvang. Omstreeks 1850 telde de nederzetting rond de (ophaal)brug over de Boezemvaart nog niet meer dan zo'n 50 inwoners. De T-vormige plattegrond van het gehucht was opgebouwd uit een rijtje arbeiderswoningen (oost-west) met haaks daarop enkele boerderijen (gesitueerd aan de noord-zuid-as)(**fig. 4a.**).
Tijdens de periode 1850-1945 nam het aantal inwoners van Kruisweg weliswaar iets toe maar de nederzettingsstructuur onderging geen verandering. Met de aanleg van de provinciale weg Bleiswijk-Benthuizen in de jaren '30 van deze eeuw werd een deel van het regionale verkeer buiten de kom omgeleid (**fig. 4b**). Ook na 1945 veranderde er nauwelijks iets. De noord-zuid-as onderging enige verdichting, voornamelijk met agrarische (bij)gebouwen.

5.3. Verspreide bebouwing

De verspreide bebouwing binnen de gemeente is grotendeels agrarisch van aard. Omstreeks 1850 beperkte deze zich nog bijna geheel tot de centrale ontsluitingsweg van de Polder Bleiswijk. Ook langs de Rotte bevond zich een enkele boerderij. Verder stonden er nog zo'n twintig windmolens binnen de drie onderscheiden droogmakerijen (par. 2.1.). Deze windmolens werden in de eerste helft van de 20e eeuw vervangen door motorgemalen. In het verspreidingspatroon van de agrarische bebouwing kwam tot 1945 nauwelijks verandering (vgl **fig. 4a** en **b**).
Na de Tweede Wereldoorlog werd de ontsluiting van het buitengebied verbeterd door de aanleg van een groot aantal insteekwegen haaks op de hoofdas van de gemeente tussen Bleiswijk en Kruisweg. Aan deze nieuwe dwarswegen werden tuinbouwbedrijven opgericht, alsmede een grote veiling voor groenten, fruit en bloemen. Met name in het zuidelijk deel van de gemeente Bleiswijk raakte het buitengebied verdicht door de bouw van talrijke kassen (vgl. **fig. 4b** en **c**).

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

Algemeen/provinciaal:

- Aa, A.J. van der (1839-1851)
  Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden, 13 delen + suppl. Gorinchem.

- Atlas van historische vestingwerken in Nederland (1970)
  Deel IV, de provinciën Zuidholland en Zeeland. Eerste aflevering: Zuidholland. Z.p..

- Beekman, A.A. (1948)
  De wateren van Nederland. Aardrijkskundig en geschiedkundig beschreven. 's-Gravenhage.

- Een beeld van het zuid-hollandse landschap (1981-1988)
  Een landschapsonderzoek in opdracht van de provincie Zuid-Holland. 6 delen. Z.p..

- Beschrijving van de provincie Zuid-Holland behorende bij de waterstaatskaart (1967). 's-Gravenhage.

- Bevolking der gemeenten van Nederland op 1 januari .... C.B.S.. 's-Gravenhage, 1950-heden.

- De bodem van Nederland (1965)
  Toelichting bij de Bodemkaart van Nederland, schaal 1:200.000. Samengesteld door de Stichting voor Bodemkartering. Wageningen.

- Buisman, J. (red.) (1978)
  Zuid-Holland vanuit de lucht. Baarn.

- Craandijk, J. (1888)
  Wandelingen door Nederland. Met platen naar de lithografiën van P.A. Schipperus en wandelkaartjes. Haarlem.

- Dijksterhuis, R. (1984)
  Spoorwegtracering en stedebouw in Nederland; Historische analyse van een wisselwerking. De eerste eeuw: 1840-1940. Proefschrift, TH Delft.

- Don, P. (red.) (1985)
  Kunstreisboek Zuid-Holland. 8e dr., Weesp.

- Drinkwatervoorziening in Nederland 1913-1938 (1938)
  Gedenkboek ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de Centrale Commissie voor Drinkwatervoorziening en van het rijksbureau voor Drinkwatervoorziening. Den Haag.

- Fruin, R. (red.) (1866)
  Informatie up den staet faculteyt ende gelegenheyt van de steden ende dorpen van Hollant ende Vrieslant om daernae te reguleren de nyeuwe schiltaele gedaan in den jaere MDXIV. Leiden.

- Fruin, R. (red.) (1976)
  Enqueste ende informatie upt stuck van der reductie ende reformatie van den schiltaelen, voertijts getaxeert ende gestelt geweest over de landen van Hollant ende Vrieslant gedaan in den jaere MCCCCXCIIII. Leiden.

- Gedenkboek Twee eeuwen Waterstaatswerken (z.j.). Z.p..

- Honderd jaar Provinciale Waterstaat in Zuid-Holland (1976)
  Enige opstellen over de geschiedenis. 's-Gravenhage.

- Kley, J. van der (red.) (1967)
  Vaarwegen in Nederland. Een beschrijving van de Nederlandse binnenvaartwegen. Assen/Amsterdam/Rotterdam/Brussel.

- Kroon, A.W. (1862)
  Tegenwoordige staat van Zuid-Holland. Beschrijving en afbeelding der steden, dorpen, heerlijkheden en verdere wetenswaardige plaatsen in die provincie. Amsterdam.

- Lijst van Nederlandse gemeenten sinds 1830, waarvan de grens is gewijzigd, waarvan de naam is veranderd, die zijn opgeheven, nieuw gevormd of ingepolderd (1968). Z.p..

- De molens van Zuid-Holland (1980). Den Haag.

- Mulder, G.J.A. (red.) (1949-1959)
  Handboek der geografie van Nederland. 6 delen. Zwolle.

- De ontwikkeling onzer elektriciteitsvoorziening 1880-1938 (1948).
  Uitgegeven naar aanleiding van het 25-jarig bestaan der Vereniging van directeuren van elektriciteitsbedrijven in Nederland. 2 delen. Arnhem.

- Postma, C. (red.) (1963)
  Holland in vroeger tijd; 18e-eeuwse beschrijvingen van steden en dorpen in Noord- en Zuid-Holland. 5 delen. 's-Gravenhage.

- Register van beschermde monumenten (1989). Zeist.

- Statistisch overzicht der Waterleidingen in Nederland over de jaren 1946 en 1947 (1950). Leeuwarden.

- Steegh, A. (1985)
  Monumenten Atlas van Nederland. 1100 Historische Nederzettingen in Kaart. 2e dr., Zutphen.

- Teixeira de Mattos, L.F. (1906-1961)
  De waterkeeringen, waterschappen en polders van Zuid-Holland. 16 delen. 's-Gravenhage.

- Tuinbouwatlas van Nederland [± 1941].
  Samengesteld door den Tuinbouw-voorlichtingsdienst van het Departement van Landbouw en Visscherij.

- Vermooten, M. en Smit, T. (1989)
  Spoortocht langs oude en nieuwe N.S.-stations: Noord- en Zuid-Holland en Flevoland. Hapert.

- Vervloet, J.A.J. en Steegh, A.W.A.Th. (1989)
  Bibliografie van de historische geografie. Wageningen.

- Verzameling van gegevens betreffende de elektriciteitsvoorziening in de provincie Zuid-Holland (1915). 's-Gravenhage.

- Wallenburg, C. van (1966)
  De bodem van Zuid-Holland. Toelichting bij blad 6 van de Bodemkaart van Nederland, schaal 1:200.000. Wageningen.

- Witkamp, P.H. (1877)
  Aardrijkskundig woordenboek van Nederland. Tiel.

- Witkamp, P.H. en Sipman, M.A. (1895)
  Aardrijkskundig woordenboek van Nederland. Nieuwe uitgaaf. Arnhem/Nijmegen.

Regionaal/lokaal

- Bakker, J.M. de (1973)
  Twee eeuwen in de drooggemaakte polders Bleiswijk en Bergschenhoek, aan de rand van Rotterdam.

- Bleiswijkse Verlaat (1972)
  Reconstructie houten verlaat. In: "Traverse", jrg.72, nr.11, pp.343-346.

- Buurman Azn., K. en Van Elzelingen (1922)

Regionaal/lokaal

- Bakker, J.M. de (1973)
  Twee eeuwen in de drooggemaakte polders Bleiswijk en Bergschenhoek, aan de rand van Rotterdam.

- Bleiswijkse Verlaat (1972)
  Reconstructie houten verlaat. In: "Traverse", jrg.72, nr.11, pp.343-346.

- Buurman Azn., K. en Van Elzelingen (1922)
  Bemaling van "De Drooggemaakte polders van Bleiswijk en een gedeelte van Hillegersberg.

- Diepeveen, W.J. (1950)
  De vervening in Delfland en Schieland tot het einde der zestiende eeuw. Leiden.

- Doorn, D. van, e.a. (1973)
  Hoogheemraadschap van Schieland, 1273-1973. Gedenkschrift uitgegeven ter gelegenheid van het 700-jarig bestaan van het Hoogheemraadschap van Schieland. Rotterdam.

- Gouw, J.L. van der (1987)
  De landscheidingen tussen Delfland, Rijnland en Schieland. Hilversum

- Linden, H. van der (1955)
  De cope. Bijdrage tot de rechtsgeschiedenis van de openlegging der Hollands-Utrechtse laagvlakte. Proefschrift.

- Thurkow, A.J. (1990)
  De droogmaking van Bleiswijk en Hillegersberg, een opmerkelijke onderneming. In: Tijdschrift "Holland", jrg.22, pp.33-54.

- Verheul Dzn., J. (1936)
  De Rotte met de Bleiswijksche Meren en omliggende gemeenten Hillegersberg, Bergschenhoek, Bleiswijk, Moerkapelle en Zevenhuizen. Rotterdam.

VOORNAAMSTE GEBRUIKTE KAARTEN

- Topografische en Militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden, schaal 1 : 50.000
  * bladnr. 30 's-Gravenhage (verkenning 1850-'51, druk 1854)
  * bladnr. 37 Rotterdam (verkenning 1849-'50, druk 1858)

- Gemeente-atlas van de provincie Zuid-Holland (1869).
  Door J. Kuyper, Leeuwarden. Herdruk 1971, Groningen.

- Chromo-topografische Kaart van Nederland, schaal 1 : 25.000
  * bladnr. 460 Soetermeer (1876)
  * bladnr. 460 Zoetermeer (1888/1911)
  * bladnr. 481 Hillegersberg (1877)
  * bladnr. 481 Hillegersberg (1889/1908)

- Topografische Kaart van Nederland, schaal 1 : 25.000
  * bladnr. 30 H Zoetermeer (uitgave 1950)
  * bladnr. 30 H Zoetermeer (uitgave 1964)
  * bladnr. 30 H Zoetermeer (uitgave 1990)
  * bladnr. 37 F Hillegersberg (uitgave 1939)
  * bladnr. 37 F Hillegersberg (uitgave 1963)
  * bladnr. 37 F Bleiswijk (uitgave 1990)

BIJLAGEN

- figuur 1 : Gemeentegrenzen en regio-indeling MIP Zuid-Holland
- figuur 2 : Bleiswijk omstreeks 1750
- figuur 3 : a) Bleiswijk anno 1866
- figuur 4 : Uitsnede topografische kaart, schaal 1 : 25.000
  a) bladnr. 460 (1876)
  b) bladnrs. 30H en 37F (circa 1940)
  c) bladnr. 30H en 37F (1990)
- figuur 5 : Straatnamenkaart Bleiswijk
- figuur 6 : Functioneel-ruimtelijke ontwikkeling van Bleiswijk in hoofdlijnen (1850-1945)

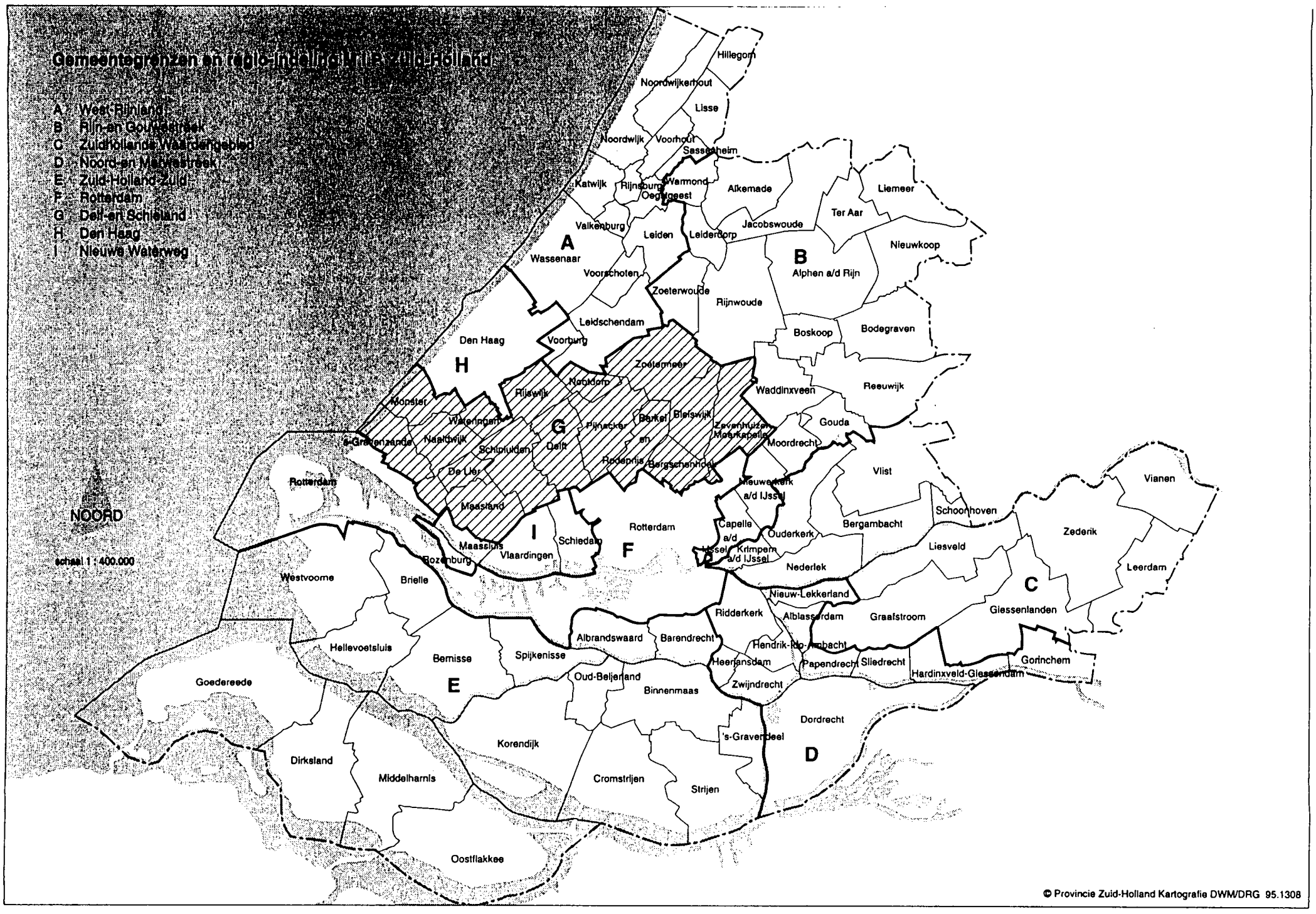
Gemeentegrenzen en regio-indeling M.I.P. Zuid-Holland
A West-Rijnland
B Rijn-en Gouwestreek
C Zuidhollandse Waardengebied
D Noord-en Maasstreek
E Zuid-Holland-Zuid
F Rotterdam
G Delf-en Schieland
H Den Haag
I Nieuwe Waterweg
NOORD
schaal 1 : 400.000
Hillegom
Noordwijkerhout
Lisse
Noordwijk
Voorhout
Sassenheim
Katwijk
Rijnsburg
Warmond
Oegstgeest
Alkemade
Liemeer
Ter Aar
Jacobswoude
Valkenburg
Leiden
Leiderdorp
Nieuwkoop
Wassenaar
Voorschoten
Alphen a/d Rijn
Zoeterwoude
Rijnwoude
Leidschendam
Boskoop
Bodegraven
Den Haag
Voorburg
Zoetermeer
Reeuwijk
Waddinxveen
Monster
Rijswijk
Nootdorp
Wassenaar
Gouda
Naaldwijk
Schipluiden
Delft
Pijnacker
Berkel en Rodenrijs
Bleiswijk
Zevenhuizen
Moerkapelle
Moordrecht
De Lier
Bergschenhoek
Vlist
Rotterdam
Maasland
Nieuwerkerk a/d IJssel
Vianen
Schoonhoven
Bergambacht
Zederik
Maassluis
Vlaardingen
Schiedam
Rotterdam
Capelle a/d IJssel
Ouderkerk
Krimpen a/d IJssel
Liesveld
Rozenburg
Nederlek
Leerdam
Westvoorne
Brielle
Nieuw-Lekkerland
Ridderkerk
Alblasserdam
Graafstroom
Giessenlanden
Albrandswaard
Barendrecht
Hendrik-Ido-Ambacht
Hellevoetsluis
Bernisse
Spijkenisse
Heerjansdam
Papendrecht
Sliedrecht
Gorinchem
Hardinxveld-Giessendam
Goedereede
Oud-Beijerland
Binnenmaas
Zwijndrecht
Dordrecht
's-Gravendeel
Korendijk
Dirksland
Middelharnis
Cromstrijen
Strijen
Oostflakkee
A
B
C
D
E
F
G
H
I
© Provincie Zuid-Holland Kartografie DWM/DRG 95.1308

Figuur 1

Gemeente Bleiswijk

schaal 1 : 300.000

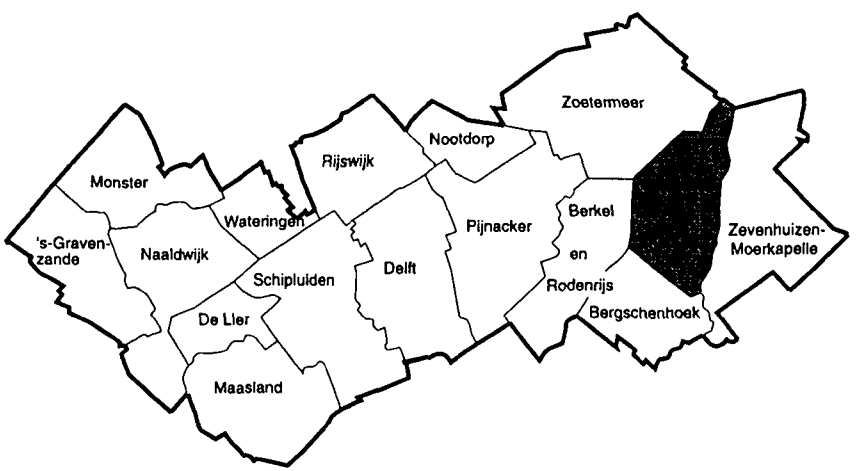

© Provincie Zuid-Holland Kartografie DWM/DRG 95.1308

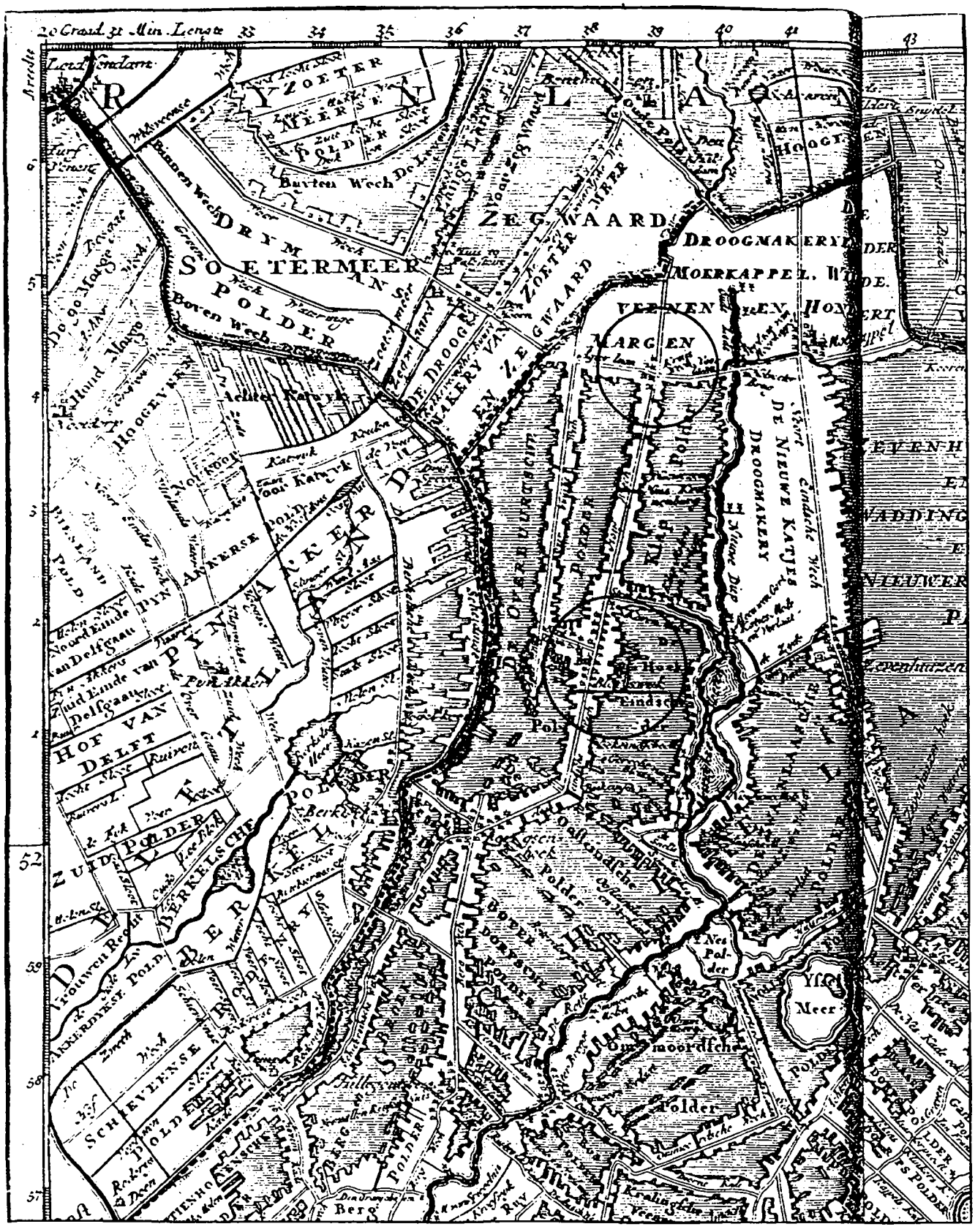

Figuur 2. Bleiswijk omstreeks 1750. Fragment "Nieuwe Kaart van Schieland en Krimpenerwaard". Door Isaak Tirion, Amsterdam (medio 18e eeuw).

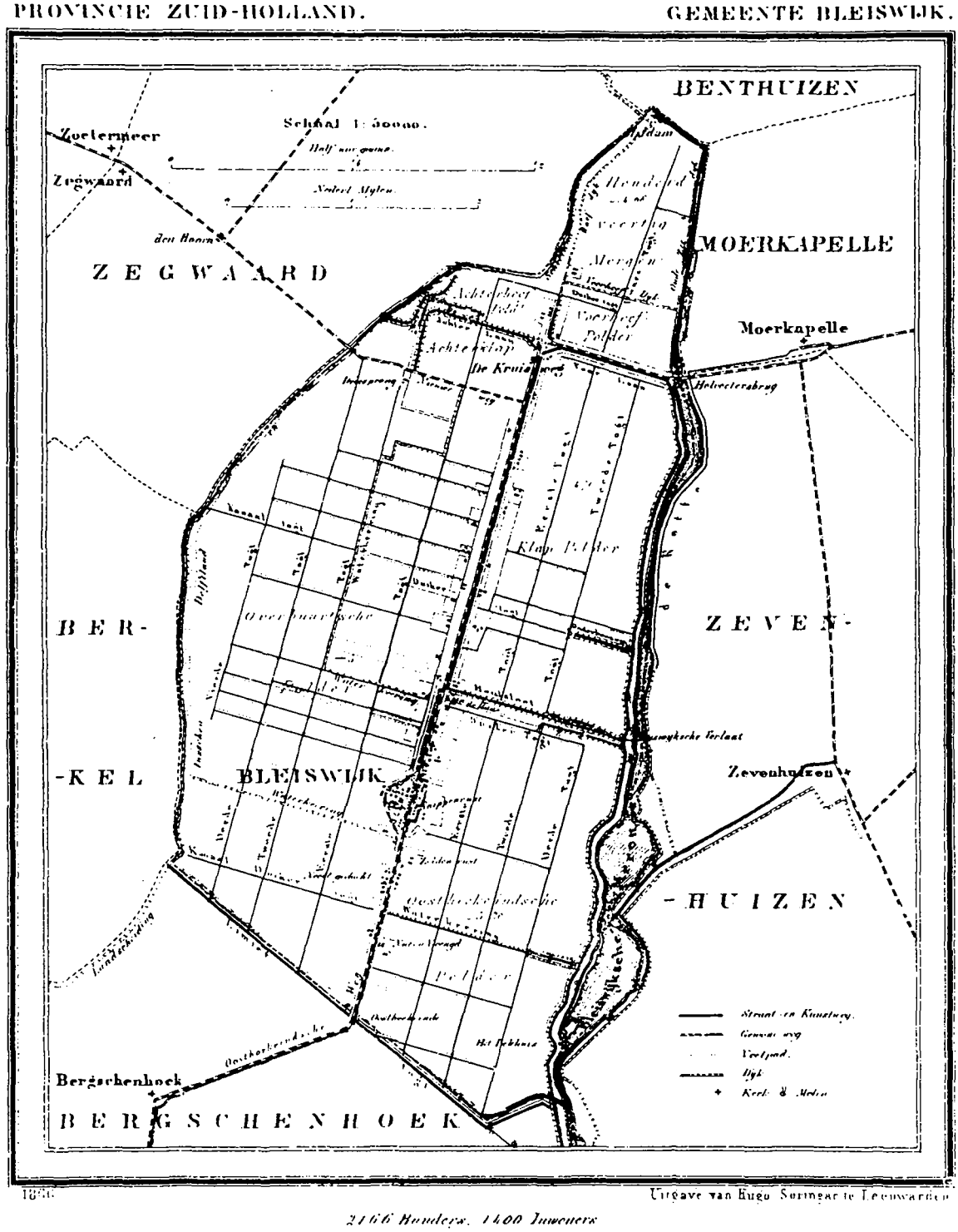

Figuur 3. Bleiswijk anno 1866. Uit de gemeente-atlas van J. Kuyper (1869).

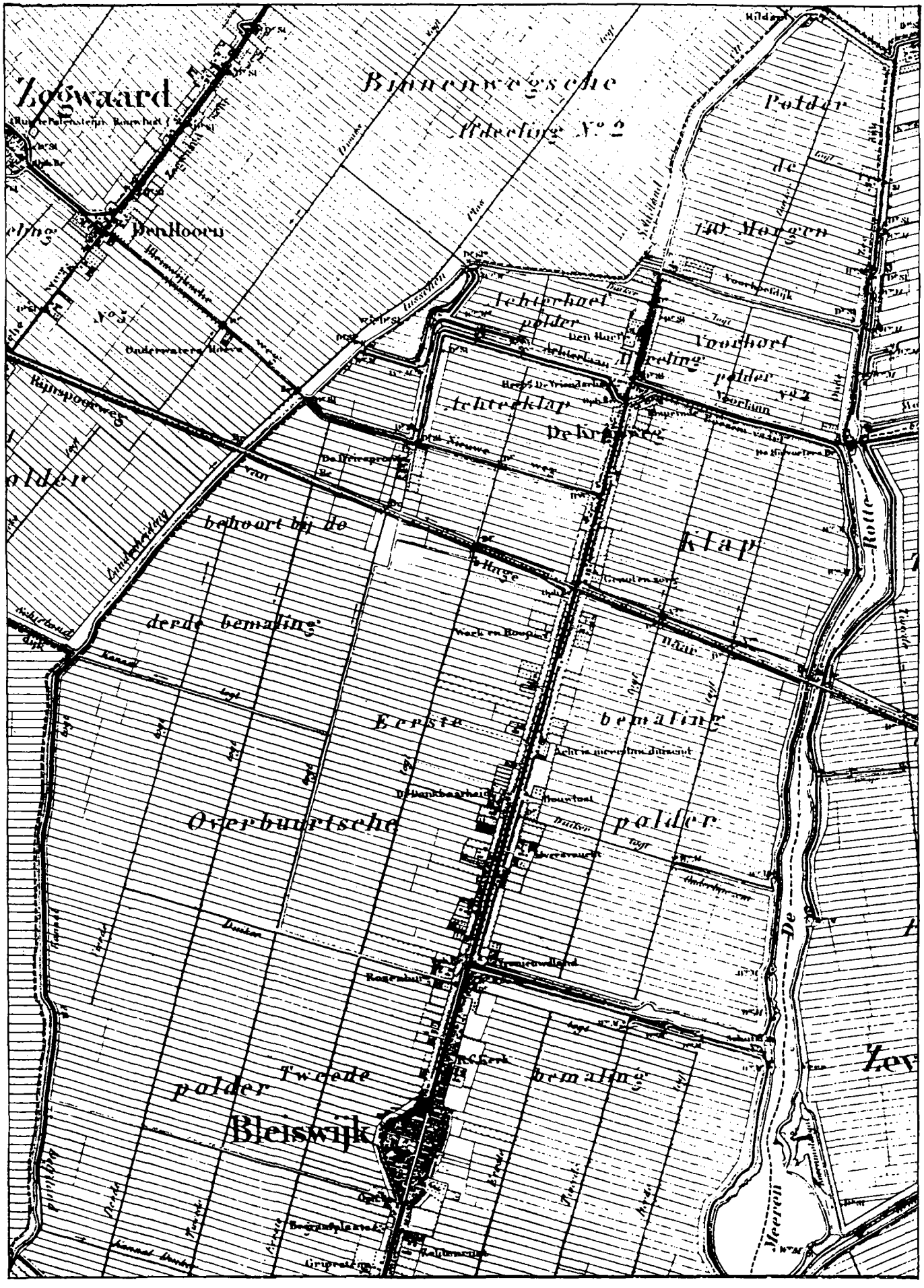

Figuur 4a. Fragment topografische kaart 1:25.000, bladnr. 460 (1876).

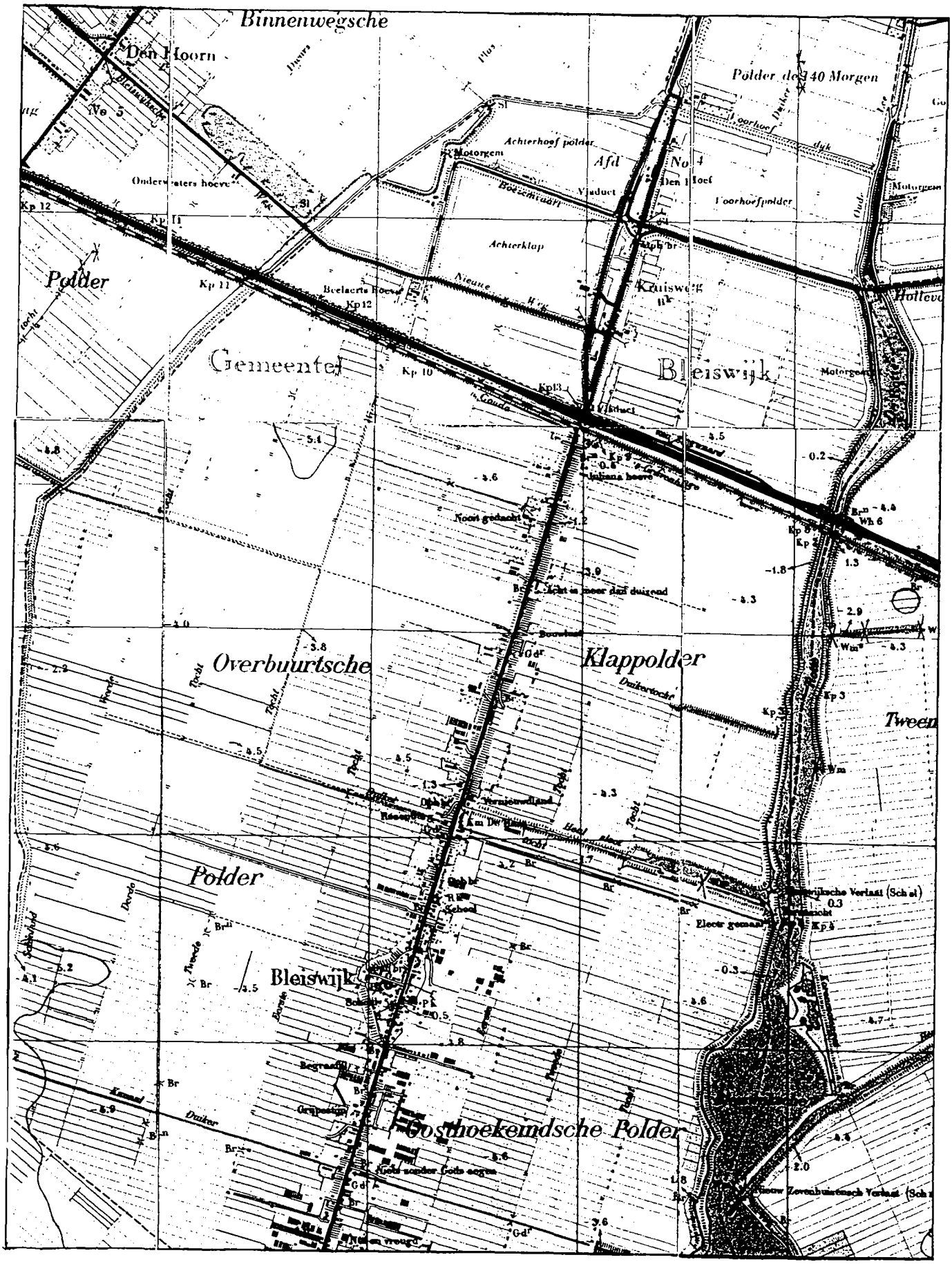

Figuur 4b. Fragment topografische kaart 1:25.000, bladnrs. 30H en 37F (ca. 1940).

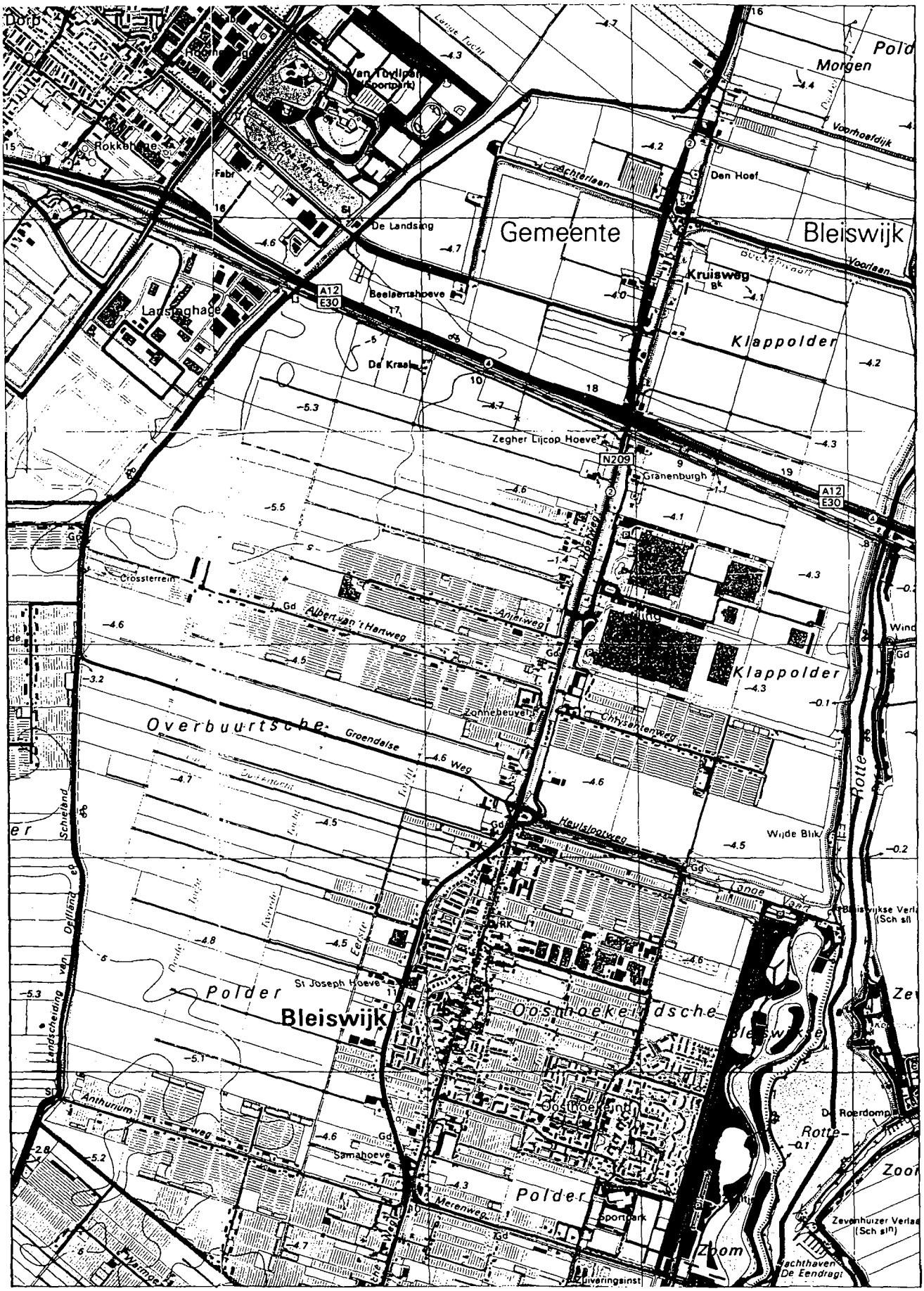

Figuur 4c. Fragment topografische kaart 1:25.000, bladnrs. 30H en 37F (1990).

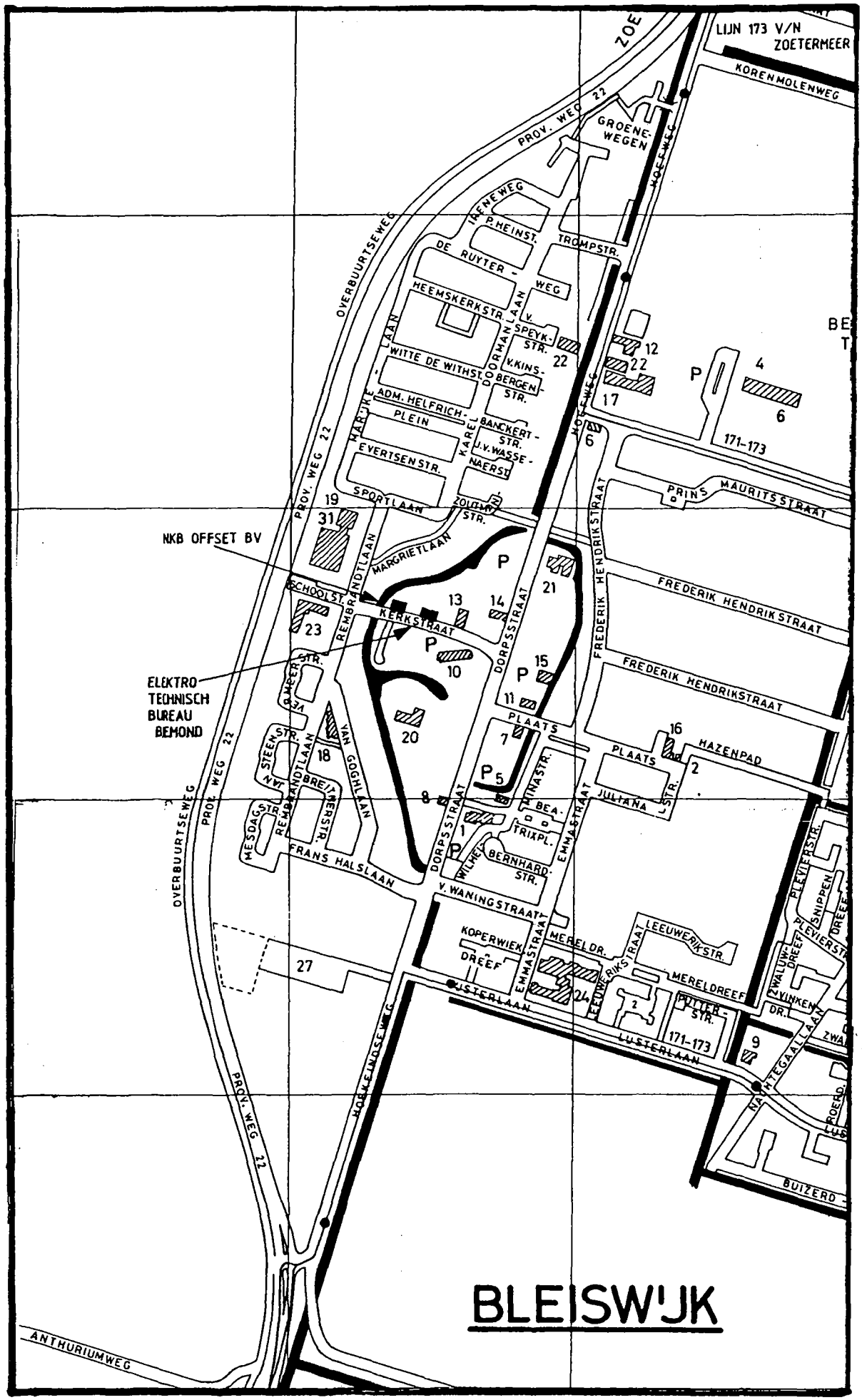

Figuur 5. Straatnamenkaart Bleiswijk.

Figuur 6. Functioneel-ruimtelijke ontwikkeling van Bleiswijk in hoofdlijnen, periode 1850-1945 (voor verklaring zie legenda).

Figuur 6a. Bleiswijk anno 1989 (ter vergelijking).

LEGENDA BIJ DE KAART VAN DE FUNCTIONEEL-RUIMTELIJKE ONTWIKKELING IN HOOFDLIJNEN

Bestaande kern ± 1850

Omvang kern ± 1945

Terrein gedomineerd door Nijverheid, Handel en Industrie: ±1850 ±1945

Richting van Algemeen-ruimtelijke ontwikkeling

Lineaire ontwikkeling

1900 Weg, eventueel met jaar van opening

1900-1930 Spoorweg met openings- en sluitingsjaar

1900-1930 Lokaalspoorweg of tramweg met openings- en sluitingsjaar

S Spoor-/tramwegstation

Spoor-/tramwegstation opgeheven

1900 Waterloop, eventueel met jaar van opening

Provincie Zuid-Holland kartografie DWM/DRG 90.102/14

B. BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK GEMEENTE BLEISWIJK

Indeling

In het uitgestrekte poldergebied in het midden van Zuid-Holland maakt de gemeente Bleiswijk deel uit van een reeks veenontginningsdorpen. Het is in de 13de eeuw langs een noord-zuid lopende ontginningsas ontstaan. Het grotendeels nog omgrachtte en hoger gelegen dorpscentrum heeft een lineaire structuur, bestaande uit tweezijdige lintbebouwing langs de Dorpsstraat en een dwarsstraat, Kerkstraat geheten. Daaraan is de N.H.kerk gelegen. Buiten de omgrachting zet de dijkstructuur zich voort langs de Hoekeindseweg en de Hoefweg, alwaar de vaarsloten nog aanwezig zijn. De bebouwing is tegen het flauw hellende dijktalud aangebouwd. Buiten de bebouwde kom neemt de bebouwing langs de hoofdas in dichtheid af. Ze gaat over in verspreid gelegen agrarische bebouwing, die hoofdzakelijk aan de westzijde van de Hoefweg ligt, enige tientallen meters van de weg. Een belangrijk landschappelijk element is de rivier de Rotte, die tevens de oostgrens vormt met de gemeente Zevenhuizen-Moerkapelle en deel uitmaakt van een recreatiegebied.
Aan de andere zijde van rijksweg A12 ligt op de kruising van de Hoefweg en de Voorlaan een buurtschap met de toepasselijke naam "De Kruisweg". Het heeft eveneens een langgerekte structuur, bestaande uit een lichte concentratie kleinschalige arbeidershuisjes en boerderijen.
Hieronder zal de bebouwing in de gemeente per type worden beschreven.

Dorpsbebouwing/woonhuizen

De oorspronkelijk tamelijk gesloten tweezijdige lintbebouwing van de Dorpsstraat, bestaande uit kleinschalige panden met licht verspringende rooilijnen, is op een aantal plaatsen verstoord door sloop en schaalvergroting. Aan het noordeinde resteren de laatste wat forsere huizen van betrekkelijk hoge ouderdom. Zo geven de gepleisterde tuit- en ingezwenkte lijstgevel nrs. 80 en 82 geven de panden een laat 19de eeuws uiterlijk.
Het merendeel van de kleine lijst, punt- en tuitgevels dateert uit de 19de en het begin van de 20ste eeuw en zorgt voor een gevarieerd straatbeeld langs de Dorpsstraat, maar ook langs de Hoefweg. De zij- en achtergevels zijn veelal opgetrokken uit gele ijsselsteen, en wanneer meer geld voorhanden was, met een voorgevel van grauwe baksteen (Hoefweg 29, ca. 1895). Een deel van de éénlaags panden heeft een evenwijdig aan de straat gelegen zadeldak met als voorgevel een lijstgevel. Eén van de oudere, het uit het midden van de 19de eeuw daterende Dorpsstraat 41, heeft een uit fijngevoegde grauwe baksteen opgetrokken lijstgevel met de entree in het midden. Het tegen het dijktalud aangebouwde Hoefweg 79 (XIXd) heeft een gepleisterde lijstgevel en keldervensters over de gehele lengte. De vm. dokterswoning Dorpsstraat 38 (XIXd) met gepleisterde lijstgevel is vermeldenswaard vanwege het afgeplatte zadeldak met opvallend steile dakschilden, voorzien van leien in Rijndekking. Bij sommige lijstgevels uit het eind van de 19de eeuw is gele baksteen decoratief verwerkt. Het aan het water gelegen dubbele woonhuis Hoefweg 60-62 (ca. 1880) is hiervan een fraai voorbeeld. Bij de gevels van kort voor of na 1900 bestaat de decoratie vaak uit wit geschilderde sierbanden en/of sierblokjes in de ontlastingsbogen, afgeleid van de Neo-Renaissance (Hoefweg 1, 1894). Het eenvoudigst zijn de enkele en dubbele, uit gele baksteen opgetrokken arbeidershuisjes (Kruisweg 128-130 uit 1919).
Een tweede groep panden heeft de nokrichting haaks op de weg.

Ze hebben over het algemeen punt- en tuitgevels als voorgevel. Een enkele, zoals Dorpsstraat 60 (ca. 1885) en 77 (ca. 1915) heeft een ingezwenkte lijstgevel. Het dubbele woonhuis Hoefweg 21-25 heeft een gespiegelde tuitgevel. In de van imitatierusticawerk voorziene voorgevel is een stichtingssteen uit 1889 aangebracht.

De kleinschalige, veelal vrijstaande bebouwing van na de eeuwwisseling heeft langs de Hoefweg voor een verdichting van de lintstructuur gezorgd. De panden aan de westzijde zijn toegankelijk middels vlakke betonnen bruggetjes. Ze volgen de traditionele baksteenarchitectuur uit die tijd. Verschillende hebben nog de oorspronkelijke deuren en schuiframen met glas-in-loodbovenlichten. Naast de hierboven genoemde Neo-Renaissance-elementen komen in de eerste twee decennia ook kunst- en natuurstenen lateien en geglazuurde baksteen voor, afgeleid van de Jugendstil.
Een combinatie van stijlelementen is te zien bij het uit 1909 daterende Hoefweg 13, waar de trapgevel bekroond is met een balustrade en de vensters en deuren gedekt worden door kunststenen lateien. Niet alleen wat betreft detaillering, maar ook vanwege de bouwmassa zijn de agrarische woonhuizen Hoekeindseweg 154 en Hoefweg 200 (ca. 1910) speciek voor de voor-oorlogse woonhuizen. De voorgevels bestaan uit een langs- en een topgeveldeel, welke laatste in beide gevallen is voorzien van een balustrade. Ervoor is een erker met balkon geplaatst, voorzien van afgeschuinde zijkanten.

Tijdens het Interbellum worden de gevels onder invloed van het Expressionisme en de Nieuwe Zakelijkheid soberder. In de jaren '20 beperkt de plasticiteit van de architectuur zich bij de eenvoudige middenstandshuizen tot de kapvorm en de erker. Vrij gave voorbeelden hiervan zijn Dorpsstraat 90 (1925) en Hoefweg 94 (ca. 1928). In de jaren '30, tijdens de periode van de Nieuw Zakelijkheid zijn huizen als Hoekeindseweg 81 en Dorpsstraat 16-16a gebouwd.

Planmatige bebouwing

Tot 1945 hebben in Bleiswijk geen echte planmatige uitbreidingen plaatsgevonden. Wel zijn er voor nieuwe woningbouw in de jaren '20 enkele nieuwe straten aangelegd. Langs de Frederik Hendrikstraat, de Prins Mauritsstraat en de Van Waningstraat komen kleinschalige vrijstaande en dubbele woonhuizen voor, bestaande uit één door een zadeldak gedekte bouwlaag.

Overige bebouwing

Binnen beide kernen staan vrijwel geen bedrijfspanden of winkels van vòòr 1945. Het snoepwinkeltje aan de Kerkstraat 7, een éénlaags pand onder afgewolfd zadeldak, dateert waarschijnlijk vanvoor 1800. Dorpsstraat 73 dateert in zijn huidige vorm uit het laatste kwart van de 19de eeuw. Deze gele ijsselstenen langhuisboerderij wordt vermeld als houtzagerij. Dorpsstraat 70, een forse bouwmassa met winkel en bovenwoning, is aan het begin van de 20ste eeuw gebouwd.

Bijzondere bebouwing

Binnen de omgrachtte dorpskern staat, behalve de éénbeukige 16de eeuwse dorpskerk van de N.H. gemeente, een gereformeerde kerk uit ca. 1930 in de voor deze geloofsgemeen-

schap toenmaals gangbare sobere baksteenarchitectuur. Een massieve hoge toren is, naast de door een zadeldak gedekte kerkzaal, een blikvanger.
Enige tientallen meters verwijderd van de Dorpsstraat ligt de Christelijke lagere school waarvan het oudste deel uit ca. 1930 (Dorpsstraat 44) stamt. Aan de rand van de omgrachting ligt de vm. Openbare lagere school, die volgens een stichtingssteen uit 1880 dateert. De oorspronkelijk buiten de dorpskern gelegen R.K.kerk maakt nu deel uit van de lintbebouwing langs de Hoefweg. De vijf traveeën lange éénbeukige kerk met uitgebouwde fronttoren is in 1882 gebouwd in Waterstaatsstijl naar een ontwerp van E.J. Margry. Ten noord-oosten van de aan O.L.V. visitatie Maria van Jesse gewijde kerk ligt de begraafplaats. De pastorie kwam in 1910 tot stand.
Aan de andere zijde van het dorp ligt aan de Hoekeindseweg de openbare begraafplaats. Deze heeft een zeer fraai toegangshek uit het derde kwart van de 19de eeuw. In de opengewerkte hekpijlers komen doodssymbolen voor in de vorm van kruislings geplaatste fakkels, sikkels met slangen en gevleugelde zandlopers. Ze worden bekroond door vergulde vlinders, die landen op een sacrofaag.

Boerderijen

Door de toename van het aantal kassencomplexen, waartoe het grote veilingcomplex ten oosten van de Hoefweg zeker heeft bijgedragen, beperkt het akker- en weidegebied zich nu voornamelijk nog tot het noordelijk deel van de Overbuurtsche polder ten westen van de Hoefweg en de Klappolder.
Het zijn overwegend veeteeltboerderijen, die tot het in Zuid-Holland gangbare langhuistype behoren. Ze hebben een rechthoekige plattegrond, waarbij woon- en stalgedeelte meestal door een (zadel-)dak worden gedekt en een oriëntatie haaks op de weg die samenhangt met de verkaveling van de polder. De door sloten omgeven erven liggen enige tientallen meters van de weg. Van het woongedeelte, dat aan de koele noordzijde is onderkelderd is de kopgevel naar de weg gericht. Een vrijstaande wagenschuur staat op het erf met de nokrichting evenwijdig aan de boerderij. Open hooibergen komen vrijwel niet meer voor. Een boomgaard, windsingel, leibomen en een moestuin completeren het geheel. Hardstenen of betonnen hekpijlers, of zoals bij Hoefweg 224 gietijzeren exemplaren, markeren de lange oprijlaan. De vroeg 19de eeuwse, gerestaureerde langhuisboerderij "Hoop Vleit den Landman" (Hoekeindseweg 16) heeft als enige nog een zomerhuis.
Eén van de weinige andere vroeg 19de eeuwse boerderijen is het aan de Rotte gelegen Moerkapelsezijde 27. De meeste dateren echter uit het laatste kwart van de 19de en het eerste kwart van de 20ste eeuw. Goede voorbeelden van uit gele ijsselsteen opgetrokken boerderijen uit het laatste kwart van de 19de eeuw zijn Hoefweg 224 (Werk & Hoop) en Hoefweg 140. Leikastanjes maskeren de symmetrisch ingedeelde puntgevel. Hetzelfde geldt voor de uit grauwe baksteen opgetrokken Hoefweg 196 (XIXd). Op het erf staan een gemetselde wagenschuur en een houten schuur.
De lijstgevel van Chrysantenweg 2-6 (ca. 1900) is opgetrokken uit grauwe baksteen, waarbij de wit geschilderde gepleisterde sierblokjes voor contrast zorgen. Voor de versiering van de puntgevel van Kruisweg 13 (1909) is rode verblendsteen gebruikt.
De sobere baksteen architectuur uit de jaren '20 is terug te vinden bij de langhuisboerderij-en "Grijpestijn, Hoekeindseweg 43 en de "Zegher Lijcop Hoeve (Hoefweg 2. De rood- wit geschilderde luiken passen geheel in de Oud-Hollandse stijl.

Eén van de weinige boerderijen in het dorp is het pittoresk aan het water gelegen Hoefweg 10 (ca. 1880). Rode baksteen segmentbogen luisteren de puntgevel op van de tegen het flauw hellende dijktalud aangebouwde gele ijsselstenen langhuisboerderij. Diverse loofbomen, een houten schuur van rabatdelen en een hooiberging completeren het geheel. Een tweede keuterboerderijtje is "Bella Vesta" (Hoefweg 174), dat ca. 1915 uit grauwe baksteen is opgetrokken.

De laatste langhuisboerderij, die vermelding behoeft is in slechte staat verkerende "Hoeve Rozenburg (Overbuurtseweg 24) uit ca. 1875. Deze heeft als voorgevel een uit gele ijsselstenen opgetrokken ingezwenkte lijstgevel, welke meer gangbaar is in het zuiden van de provincie.
Een eveneens uit deze streek afkomstig boerderijtype is de boerderij met zijlangsdeel, zoals Hoekeindseweg 102 (XXb). Tegen het tradionele woonhuis is een forse naar het noorden toe uitspringende schuur gebouwd. Kruisweg 2 is hiervan een kleinere versie. Beide sluiten wat architectuur aan bij de Delftse School.

Van het boerderijtype op T-vormige plattegrond dat na het midden van de 19de eeuw opgang maakte in Delf- en Rijnland is in Bleiswijk slechts één vrij gaaf exemplaar aangetroffen nl. "Bouwlust" (Hoefweg 205). Het heeft een dwarsgeplaatst woongedeelte met een lijstgevel in Eclectische stijl uit ca. 1875. De fijngevoegde gevel heeft op een gepleisterde hoge plint geblokte hoekpilasters. De entree bevindt zich in de met een topgevel verhoogde middenrisaliet.

Objecten van bedrijf en techniek

Sinds het vervoer van landbouwprodukten over water heeft plaatsgemaakt voor het vervoer over de weg hebben de vaarsloten hun functie verloren. Hetzelfde geldt voor het Bleiswijkse verlaat (1770), die een verbinding vormt tussen de vaarsloten en de Rotte. Een groot deel van de vaarsloten is gedempt en vrijwel alle ijzeren en houten ophaalbruggen zijn vervangen door vlakke betonnen bruggen. Een goede indruk van de oorspronkelijke situatie wordt nog verkregen bij de boezemvaart langs de Hoefweg. In het in de jaren '60 aangelegde recreatiegebied de Rotte Meren is nog één ijzeren ophaalbrug te vinden aan de Merenweg. Deze leidt naar een verbouwde uit grijze kalkzandsteen opgetrokken vm. houtzagerij.

Langs de Achterlaan en de Rottedijk herinneren alleen nog diverse molenstompen aan de droogmaling van de polders. Bij Rottedijk 5 resteert verder nog een uit gele ijsselsteen opgetrokken waterinlaat met ijzeren leuning (XIXd) langs de Rotte aan een poldermolen. In Rottedijk 20 is een op het gebied van de bemalingstechniek vrij uniek hellend scheprad aanwezig. Deze zorgt tesamen met een klein gemaal uit ca. 1935 voor de bemaling van de Klappolder.

Van belang voor de geschiedenis van bedrijf en techniek zijn enkele ketelhuizen met bijbehorende schoorstenen bij de Hoekeindseweg. Ze herinneren aan de opkomst aan de tuinbouw, die nu een dominerende plaats inneemt in de gemeente.

Na-oorlogse uitbreiding

Pas na 1945 is een begin gemaakt met een planmatige woningbouw rond het dorpscentrum. In de jaren '50 en '60 kwam de Oranjewijk ten oosten van de Dorpsstraat tot stand en in de jaren '70 de Zeehelden- Schilderswijk ten westen ervan. Sinds de jaren '70 zijn meer omvangrijke uitbreidingsplannen gerealiseerd in het gebied tussen de Dorpsstraat en het recreatieschap Rotte Meren. Tesamen met de grootschalige tuinbouwgebieden ten zuiden en noorden van het centrum en in het bijzonder het veilingcomplex op het bedrijfsterrein van de Klappolder is er vanaf de hoger gelegen ontginningsas steeds minder te ervaren van het open karakter van dit eens uitgestrekte akker- en weidegebied.